

ДИДАКТИЧНА І МЕТОДИЧНА СИСТЕМИ: КООРДИНАЦІЯ ПОНЯТЬ

У праці зіставлено два класифікаційних типи педагогічної системи, виявлено спільні й відмінні ознаки у змісті, структурі, функційній значущості указаних понять, з'ясовано педагогічну основу їхнього взаємного розвитку та взаємовпливу. Обґрунтування координативності понять відбувається на основі категорії системності як сукупності та взаємодії елементів навчально-виховної діяльності та категорії навчання як цілеспрямованого процесу передачі й засвоєння знань, умінь і способів пізнавальної діяльності.

Ключові слова: дидактична система, методична система, системний підхід, категорія системності, категорія навчання.

Постановка проблеми. Розвиток системного підходу у галузі педагогіки став передумовою активного використання корпусу системоцентричних понять, серед яких «дидактична система» і «методична система» як різновиди педагогічної системи. Оскільки їх породження зумовлене розвитком окремих педагогічних галузей – дидактики й методики – то їх вважаємо класифікаційними типами загальної педагогічної системи: перша стосується навчання загалом, друга за основу має навчання у межах конкретної предметної дидактики.

Аналіз останніх досліджень. Поняття «дидактична система» стала об'єктом вивчення В. Загвязінського, В. Зубко, В. Краєвського, І. Малафійка, А. Хуторського. Термін «методична система» у науковому доробку використовують С. Архангельський, Л. Занков, С. Казакова, Н. Кузьміна, В. Морзе, А. Пишкало, Г. Саранцев, Т. Фещенко тощо; у лінгводидактиці ним послуговуються О. Горошкіна, Н. Голуб, С. Караман, О. Кучерук, С. Омельчук, В. Плахотник, О. Хорошковська, Г. Шелехова та ін.

Протиставлення у працях дослідників педагогічної галузі понять «дидактика» і «методика», актуалізація принципу ізоморфізму системних явищ, представлення системних дидактичних положень як інваріанта у програмі оформлення методичної системи навчання є причиною для зіставлення двох понять – «дидактична система» та «методична система».

Метою нашої праці є виявлення спільних ознак у змісті, структурі, функційній значущості дидактичної та методичної системи.

Виклад основного матеріалу. Уперше розрізнення понять набуло у працях В. Занкова. Логічним є твердження дослідника про те, що дидактична система створює можливість для побудови навчання, але практично воно існує тільки в методичній системі та предметній методиці [8]. Виходячи з того, що в науці зазначені типи систем зіставляються як теорія з теорією або теорія з практикою, «їхній зв'язок набуває характеру відношень двох взаємодіючих систем» [6, с. 75], спостерігається діалектичний характер їх взаємовпливу і взаємозбагачення.

У контексті сказаного, на наш погляд, слушні зауваження В. Краєвського, А. Хуторського про теоретичну базу дидактики для створення методичної системи, адже дидактичні положення є своєрідним зовнішнім чинником у побудові будь-якої методичної системи [6].

На основі ознаки процесуальності (динамізму) системного явища В. Ягупов пропонує поняття «система навчання», «дидактичний процес» та «навчальний процес» використовувати як тотожні [15]. Аргументом до висновку послужило положення про те, що будь-яка система може розглядатися як у статиці, так і в динаміці, тобто розвитку.

Зважаючи на сказане вище, в обґрунтуванні спільної (інваріантної) основи дидактичної і методичної систем ми виходимо з того, що об'єднуючими чинниками є *категорія системності* як сукупність і взаємодія елементів навчально-виховної діяльності та *категорія навчання* як цілеспрямований процес засвоєння, а також передачі знань, умінь і способів пізнавальної діяльності [3, с. 314].

Категорія системності зумовлює погляд на дидактичну і методичну системи як цілісні утворення, що складаються із взаємодіючих елементів. *Цілісність* осмислюється як одна із основних ознак системи навчання. За спостереженнями науковців (Н. Кузьміна, В. Краєвський, А. Хуторської), методична система складається із тих самих елементів, що й дидактична система, відмінність полягає лише в тому, що кожен з елементів набуває методичної функції у межах конкретного навчального предмета.

Найбільш частотною є позиція дослідників, відповідно до якої елементами системи навчання називають мету, завдання, зміст, методи, прийоми, засоби, форми навчання, хоча й тут у наукових поглядах немає одностайності. Наприклад, А. Хуторської до елементів системи навчання, крім названих вище, відносить принципи, а також індикатори, способи контролю й оцінки результатів навчальної діяльності [13], А. Азимов та А. Щукін – підходи до навчання, принципи, а також сам процес навчальної діяльності [1, с. 275]. Зважаючи на належність педагогічних систем до класу соціальних, В. Беспалько обґрунтовує необхідність включення таких елементів, як учитель і учні [2]. Указаній позиції протистоїть І. Малафійк: учителі й учні – це не елементи, а середовище функціонування системи як деякого «дидактичного циклу», що забезпечується позитивним співвідношенням мети й результатів [7].

Мету (цілі) і результат у педагогічному науковому дискурсі дидакти розглядають як системотворчі елементи. Не можемо не погодитися з науковим поглядом про домінуючу роль *мети і завдань* в оформленні конкретної методичної системи навчання, адже вони «формується під впливом середовища і мають вплив на вибір підходу до навчання, принципів, змісту, форм, методів, засобів навчання» [1, с. 275]. За спостереженнями науковців, *результат* як системотворчий чинник виконує функцію індикатора успішності та дієвості реалізованої системи: високий результат є показником ефективної, досконалої системи, низький – стимулом до аналізу слабких елементів системи та їх заміни. За умови незначних змін елементів системи говорять про її розвиток, глобальні зміни в системі можуть призводити до руйнування традиційної та породження нової системи навчання.

Системотворчими елементами (чинниками) рідше науковці називають *закономірності, підходи, принципи*.

Прикладом можуть бути назви видів систем навчання, запропоновані А. Хуторським [14], а саме: особистісно орієнтовані, природовідповідні, культуровідповідні, креативні, оргдіяльнісні, інтенсивні, ремісничі, – вказують на відповідний підхід або принцип, що лежить у їх основі. Зауважимо, що в сучасній лінгводидактиці актуальними є особистісно орієнтований, діяльнісний, комунікативний підходи до навчання, а також принципи природовідповідності, культуровідповідності, інтенсивності, креативності, які лягають в основу конкретної методичної системи. Обов'язковим системотворчим принципом навчання майбутніх фахівців (зокрема вчителів української мови і літератури) називаємо загальнопедагогічний принцип професійної спрямованості та принцип формування професійної компетентності.

Типовою для розроблення сучасних моделей навчання вважаємо тенденцію до інтеграції принципів або підходів, що є наслідком означеної мети й очікуваних результатів. За такої умови у кожній конкретній системі навчання діє система принципів або система підходів, кожен з елементів якої знаходиться у взаємному зв'язку і спрацьовує на ефективність та оптимальний прогнозований результат. Як приклад – презентована нами інтеграція прагматичного та етнопедagogічного підходів до навчання української мови у межах методичної системи навчання мови майбутніх учителів-словесників [5]. За умови поєднання кількох підходів до навчання пропонуємо серед них розрізнити провідні та додаткові [6].

Глибоке осмислення ваги *закономірностей* у створенні методичної системи та керуванні реальним навчальним процесом набуло у працях І. Лернера. Традиційно у наукових розвідках із дидактики закономірність потрактовують як зовнішній елемент, який регламентує систему навчання в цілому або внутрішні чинники функціонування елементів самої системи. Це дає підстави В. Сластьоніну, І. Ісаєву, А. Мішенку, Є. Шиянову [9] диференціювати зовнішні та внутрішні закономірності системи навчання. Серед зовнішніх закономірностей науковець називає залежність ефективності навчального процесу від тих умов (матеріальних, гігієнічних, морально-психологічних), у яких він відбувається, від особливостей взаємодії суб'єктів навчання з навколишнім середовищем, від характеру діяльності тих, хто навчається, від їхніх вікових та психологічних особливостей.

Концепція І. Подласого представлена низкою загальних закономірностей навчального процесу, серед яких: закономірність динаміки педагогічного процесу, закономірність розвитку особистості в процесі навчання, закономірність керування навчально-виховним процесом, закономірність стимулювання, закономірність єдності чуттєвого і логічного, теорії і практики в системі навчання, закономірність єдності зовнішньої (педагогічної) та внутрішньої (пізнавальної) діяльності, закономірність зумовленості педагогічного процесу [11].

Внутрішні закономірності системи знаходять вияв на рівні взаємних зв'язків її елементів – змісту, мети, методів, засобів, форм, результатів, що дозволяє науковцям диференціювати загальні закономірності цілей, закономірності змісту, закономірності методів тощо [Там же].

На основі принципу домінуючої ролі закономірностей у функціонуванні системи І. Малафійк обґрунтовує лінії взаємозв'язку її елементів [7]. Так, лінія взаємозв'язку «результат навчання – засоби навчання – цілі навчання» демонструє закономірність залежності мети навчання від оптимального поєднання засобів навчання; лінія «результат навчання – засоби навчання – зміст навчання – мета навчання» відповідає закономірності оптимального поєднання засобів навчання як вираження змісту для досягнення цілей навчання; лінія «результат навчання – засоби навчання – організаційні форми навчання – зміст навчання – мета навчання» пояснює закономірність залежності ступеня досягнення

мети від оптимального поєднання засобів та організаційних форм навчання; лінія «результат навчання – засоби навчання – методи навчання – мета навчання» зумовлена дією закономірності опосередкованого впливу методів навчання та оптимального поєднання засобів навчання на ступінь досягнення мети.

У методиці навчання української мови закономірності мають свою специфіку. Науковці осмислюють їх як «залежність наслідків навчання від потенціалу мовленнєвого середовища, створюваного в процесі навчання й у повсякденному житті» [12, с. 54] і пропонують урахування таких із них: увага до матерії мови, її звукової системи; розуміння семантики мовних одиниць, здатність завоювати норми літературної мови; оцінка виражальних можливостей рідної мови; розвиток мовного чуття і дару слова; випереджаючий розвиток усного мовлення; залежність мовленнєвих умінь і навичок від знань граматики й словникового складу мови.

Спільні й відмінні риси дидактичної і методичної системи можна описати рядом опозицій її елементів: мета дидактичної системи – мета методичної системи, зміст дидактичної системи – зміст методичної системи, дидактичні закономірності – методичні закономірності, загальнодидактичні принципи – специфічні принципи, загальнодидактичні методи (прийоми) – специфічні методи (прийоми) тощо.

Традиційно складається так, що в оформленні й практичній реалізації методичної системи навчання конкретної дисципліни синтезують загальнодидактичні (інваріантні) та власне методичні (варіативні) компоненти. Наприклад, під час вивчення синтаксису лінгводидакти радять поєднувати *загальнодидактичні принципи* науковості, систематичності, доступності, наступності, перспективності, послідовності, проблемності, активності, самостійності, зв'язку теорії з практикою, наочності, міцності, дієвості й осмисленості результатів навчання та *методичні принципи* комунікативної та функційно-стилістичної спрямованості у навчанні, вивчення мови у структурній цілісності, вивчення мови у міжрівневих, внутрішньорівневих і міжпредметних зв'язках, вивчення синтаксису у зв'язку з морфологією та іншими розділами, вивчення синтаксису у зв'язку з пунктуацією та інтонацією, вивчення синтаксису у поєднанні з розвитком зв'язного мовлення, врахування характеру синтаксичних зв'язків для усвідомлення особливостей синтаксичних одиниць [10].

Досить суперечливим є, на наш погляд, використання у педагогічному науковому дискурсі таких понять, як *елементи системи* та *компоненти системи*: часто вони використовуються як синонімічні. У цій площині цілком адекватним вважаємо погляд І. Подласого, який розрізняє вказані терміни: компоненти – це підсистеми дидактичної системи, які складаються з елементів, елемент – неподільна одиниця кожної із підсистем. Ідея розмежування зазначених понять у педагогічній теорії призвело до обґрунтування цільового, змістового, діяльнісного та результативного компонентів дидактичної системи [11], кожен з яких має менші одиниці – елементи. Указані компоненти у межах конкретних методичних систем набувають номінативної варіативності, що зумовлене тенденціями розвитку методичної наукової галузі.

Розрізнення компонентів та елементів педагогічних систем різних класів ще раз доводить думку про те, що будь-яку систему, у тому числі й методичну, можна розглядати як систему систем, тобто *складне* утворення, а звідси – *складність* як її ознаку. Підтвердженням сказаного є активне використання у наукових працях з педагогіки, дидактики, методики таких понять, як система завдань, система принципів, система методів, система прийомів, система засобів, система вправ, система уроків, система форм навчання тощо.

За *системно-функційним підходом*, дидактичною системою називають «організований об'єкт, за допомогою якого вчитель забезпечує управління процесом передачі і засвоєння учнями системи знань про суспільство, природу, людину, і на цій основі розвиток у кожного з них пізнавальних сил, формування наукового світогляду, культури поведінки, позитивних людських якостей» [7, с. 16]. На основі цього диференціюємо ще один об'єднуючий чинник двох систем, що стосуються організації та впровадження освітнього процесу – *категорію навчання*.

Різномічне обґрунтування категорії навчання як компонента освітнього процесу спостерігаємо в працях С. Баранова, С. Гончаренка, І. Малафіїка, П. Сікорського, В. Чайки, В. Ягупова, М. Ярмаченка та ін. За слушним зауваженням І. Малафіїка, навчання – це складна дидактична категорія, що зумовлює відповідь на низку запитань: з якою метою навчати? (цілі), чого навчати? (зміст), як навчати? (методи), чим навчати? (засоби), де? коли? як? (форми навчання) [Там же, с. 17].

Дієслово *навчати* означає «передавати кому-небудь знання, уміння, досвід» або «давати поради, вказівки, наставляти» [16, с. 727]. Дієслівне походження іменника *навчання* дозволяє диференціювати щонайменше три значення його як дидактичного терміна: 1) як засіб пізнання світу і становлення людини в умовах соціуму; 2) як засіб досягнення результату (у нашому розумінні – отримання якісної професійної освіти); 3) як процес передачі й отримання знань, а також формування (або розвитку) умінь і навичок та здобуття досвіду.

Виділене нами значення навчання як процесу зумовлене використанням у науковому дискурсі понять «навчальна діяльність» або «діяльність навчання», що пояснюється двома базовими принципами проектування будь-якої системи – системним та діяльнісним. На наш погляд, логічною є позиція деяких

науковців щодо використання інтегрованого принципу – системно-діяльнісного (В. Краєвський, А. Хугорської), оскільки реалізація системи ґрунтується на виконанні чітко окреслених, систематизованих дій, детермінованих умовами начального процесу, його метою та результатом. У контексті сказаного імпонує наукове положення І. Подласого, який якраз і розглядає навчання як «спеціально організований, цілевизначений і керований процес взаємодії учителів і учнів, спрямований на засвоєння знань, умінь і навичок, формування світогляду, розвиток розумових сил учнів, закріплення навичок самоосвіти відповідно до поставленої мети» [11, с. 15].

Наголосимо на тому, що навчання як динамічна система не є механічною передачею знань, умінь і навичок. Дослідники-дидакти потрактовують її як двосторонній процес передачі – отримання знань, що забезпечується викладанням (з боку наставника) та вивченням (з боку суб'єкта навчання) навчального матеріалу (Ю. Бабанський, Г. Костюк, І. Малафійк, І. Підкасистий, В. Сластьонін, М. Ярмаченко). Це є вагомим аргументом у проектуванні конкретної методичної системи навчання мови.

У ряді наукових досліджень навчання розглядають як сукупність знань, умінь і навичок. Зміни орієнтирів сучасної освітньої галузі із знаннєвого аспекту на компетентнісний зумовлюють перегляд поняття навчання як процесу, що націлений на формування і розвиток конкретних компетентностей, що за основу мають не лише комплекс знань, умінь і навичок, але й ціннісний, досвідний, рефлексивний компоненти. В. Сластьонін, І. Ісаєв, А. Міщенко, Є. Шиянов до вказаних компонентів процесу навчання додають форми поведінки та види діяльності [9]. Обстоюючи компетентнісний підхід до навчання, А. Хугорської називає функції формування навчальних компетентностей, серед яких: відображення соціального замовлення на мінімальну підготовку молодих громадян для життя в оточуючому середовищі; чинник цільового комплексного застосування знань, умінь і способів діяльності; умова мінімального досвіду предметної діяльності особистості [14, с. 112-113].

Навчальна діяльність – процес, що розгортається у просторі і часі, характеризується деякою етапністю. Тому звертаємо увагу на дві фази навчання, що відповідають етапу *формування* й етапу *розвитку* знань, умінь, навичок або, відповідно до нових тенденцій освітньої галузі, компетентностей.

За новим тлумачним словником, *формувати* – означає «надавати чому-небудь певної форми, вигляду тощо», «виробляти в кому-небудь певні якості, риси характеру», «давати існування чому-небудь, створювати» [17, с. 695]; *розвивати* – «надавати великого розмаху чому-небудь, сприяти збільшенню, розширенню чогось; удосконалювати», «робити що-небудь кращим, досконалішим, піднімати його на вищий щабель», «поглиблювати що-небудь, розширюючи зміст або поліпшуючи, збагачуючи його» [17, с. 19-20]. Зважаючи на семантику зазначених понять, резюмуємо: у структурі методичної системи навчання етап формування пізнавальних процесів (знань, умінь і навичок) пов'язаний із створенням певного компетентнісного простору, що підлягає розвитку, тобто вдосконаленню, збагаченню за певних педагогічних умов.

Для нашого дослідження розмежування процесів формування і розвитку пізнавальної діяльності має особливе місце, що зумовлює осмислення методичної системи навчання мови майбутніх учителів-словесників як *фази розвитку* системи відповідних компетентностей студента у загальному процесі навчання, якому передують *фаза їх формування* у системі шкільної мовної підготовки. Сам процес навчання мови у межах вузівської програми також передбачає поділ на етапи. У такому разі кожен наступний етап потрактуємо як розвиток знань, умінь, навичок, а також ціннісних і досвідних елементів, які були сформовані на попередньому етапі навчальної діяльності.

Висновки. Аналіз спеціальних наукових джерел із запропонованої проблеми дозволяє дійти висновку про те, що дидактична і методична система мають спільну педагогічну платформу у становленні й розвитку, що відстежується на основі складу, структури, функційної значущості. Категорія системності та категорія навчання дали можливість теоретичного обґрунтування спільних і відмінних, загальних і спеціальних характеристик указаних понять, що матиме значення під час проектування конкретної методичної системи навчання мови.

Використані джерела

1. Азимов Э. Г., Щукин А. Н. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам). Москва, 2009. 448 с.
2. Беспалько В. П. Слагаемые педагогической технологии. Москва, 1989. 192 с.
3. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ, 1997. С. 314.
4. Дружененко Р. С. Інтеграція функційно-прагматичного та етнопедагогічного підходів до формування комунікативно-прагматичної компетентності майбутнього вчителя української мови. *Novoczesna edukacja: filozofia, innowacja, doswiadczenie*. Lodz, 2016. №1 (15). С. 163–168.
5. Дружененко Р. С. Дидактичні основи формування комунікативно-прагматичної компетентності майбутнього вчителя української мови і літератури. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського*. Педагогічні науки: зб. наук. праць. вересень. Миколаїв, 2016. №3(54). С. 205–211.

6. Краевский В. В., Хуторской А.В. Основы обучения: дидактика и методика. Москва, 2007. 352 с.
7. Малафійк І. В. Дидактика: Навч.пос. Київ, 2005. 397 с.
8. Обучение и развитие: Экспериментально-педагогическое исследование/ Под ред. Л.В. Занкова. Москва, 1975. 440 с.
9. Сластенин В. А., Исаев И. Ф., Мищенко А. И., Шиянов Е. Н. Педагогика: учебное пособие для студентов педагогических учебных заведений Москва, 1997. 512 с.
10. Пентилюк М. І., Окуневич Т. Г. Методика навчання української мови у таблицях і схемах : Навч. пос. Київ, 2006. 134 с.
11. Подласый И.П. Педагогика. Новый курс: в 2 книгах. Книга 1. Москва, 1999. 576 с.
12. Словник-довідник з української лінгводидактики / За заг. ред. М. Пентилюк. Київ, 2003. 149 с.
13. Хуторской А. В. Дидактика. Учебник для вузов. Санкт Петербург, 2017. 720 с.
14. Хуторской А. В. Дидактическая эвристика. Теория и технология креативного обучения. Москва, 2003. 416 с.
15. Ягупов В.В. Педагогіка: Навч. пос. Київ, 2002. 560 с.
16. Яременко В., Сліпущко О. Новий тлумачний словник української мови: у 4 томах. Київ, 2001. Том 2. 911 с.
17. Яременко В., Сліпущко О. Тлумачний словник української мови: у 4 томах. Київ, 2001. Том 4. 941 с.

Druzhnenko R.

DIDACTIC AND METHODOLOGICAL SYSTEMS: COORDINATION OF CONCEPTS

The development of a systematic approach in the field of pedagogy became a prerequisite for the active use of the housing system-centered concepts. In the work, two classification types of the pedagogical system are compared, common and distinctive features in their content, structure, functional significance are revealed, the pedagogical basis of their mutual development and mutual influence is determined. The prerequisite for comparing of the basic concepts was the tendency in the works of the researchers of the pedagogical industry to contrast the concepts of «didactics» and «methodology», the actualization of the principle of isomorphism of systemic phenomena, as well as the comprehension of the system's didactic positions as an invariant in the program design of a methodological system of learning. Justification of the coordination of concepts takes place on the basis of the category of systemic as a combination and interaction between the elements of educational activities and the category of learning as a purposeful process of transfer and learning knowledge, skills and methods of cognitive activity. The study of special scientific literature on the problem allows us to state the deep theoretical basis of the didactic system as the basis for the development of a similar concept in the teaching method. The category of systemicity determines the view on didactic and methodological systems as integral entities consisting of interacting elements. Integrity is conceived as one of the main features of a learning system. According to the observations of the scientists, the methodical system consists of the same elements (content, purpose, tasks, methods, techniques, forms), as didactic system, the difference is only that each element acquires methodical function within a specific educational subject. The unifying factor of the basic concepts of the study is called the category of study. The latter is described from the point of view of traditional comprehension and new from the point of view of the competent approach in the contemporary scientific discourse.

Key words: didactic system, methodical system, system approach, category system, category of training.

Стаття надійшла до редакції 10.06.2018 р.